

UDK 902
ISSN 1330-0644
VOL. 13-14/1996.-1997.
ZAGREB, 1999.

Priilozi

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Pril. Inst. arheol. Zagrebu
Str./Pages 1-210, Zagreb, 1999.

Pril. Inst. arheol. Zagrebu 13.-14./1996.-1997.
Str./Pages 1-210, Zagreb, 1999.

Časopis koji je prethodio

Prilozi 1., 1983., Prilozi 2., 1985., 3.-4., 1986.-1987., 5.-6., 1988.-1989., 7., 1990.,
8. 1991., Pril. Inst. arheol. Zagrebu 9., 1992., 10., 1993., 11.-12./1994.-1995.

Nakladnik/ Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU/
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/ Adress of the editor's office

Institut za arheologiju/Institute of archaeology
HR - 10000 Zagreb, Ulica grada Vukovara 68
Telefon/phone/fax ++385/01/615 02 50, 615 12 90, 611 72 43

Glavni i odgovorni urednik/ Editor in chief

Željko TOMIČIĆ (Zagreb)

Redakcijski odbor/ Editorial committee

Dunja GLOGOVIĆ (Zagreb), Timotej KNIFIC (Ljubljana, SLO), Remza KOŠČEVIĆ
(Zagreb), Laszlo KÓVACS (Budapest, HUN), Kornelija MINICHREITER (Zagreb),
Mladen RADIĆ (Osijek), Željko RAPANIĆ, (Split) Aleksandar RUTTKAY (Nitra, SK),
Ivančica SCHRUNK (Minneapolis, USA), Željko TOMIČIĆ (Zagreb).

Prijevod na engleski/ English translation

Jadranka BOLJUNČIĆ
Goran HORVAT

Prijevod na njemački/ German translation

Nina MATETIĆ

Lektura/ Language editor

Marijan RIČKOVIĆ (hrvatski)
Ulrike STEINBACH (njemački)
Edo BOSNAR (engleski)

Dizajn/ Design

Roko BOLANČA

Korektura/ Proofreaders

Kornelija MINICHREITER, Zagreb
Željko TOMIČIĆ, Zagreb

Grafička priprema/ DTP

Studio "U", Zagreb

Računalni slog/ Layout

Ranko PERŠIĆ, Zagreb

Tisak/ Printed by

Tiskara Petravić d.o.o.

Naklada/ Circulation

600 primjeraka/600 examples

Sekundarne publikacije/ Indexed in

GERMANIA Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen
Archaeologischen Instituts, Verlag Philipp von Zabern, Mainz

Izdavanje časopisa novčano podupire

MINISTARSTVO ZNANOSTI I TEHNOLOGIJE REPUBLIKE HRVATSKE
HR - 10000 Zagreb, Strossmayerov trg 4

Sadržaj

- 5 Proslov
 ŽELJKO TOMIČIĆ

Izvorni znanstveni radovi

- 7 KORNELIJA MINICHREITER
Zoomorfna idoloplastika obredno-ukopnog prostora
starčevačkog lokaliteta na Galovu u Slavonskom Brodu
- 23 IVANČICA PAVIŠIĆ
Nakit kasnog brončanog doba s nalazišta Špičak kraj
Bojačnog
- 33 DUNJA GLOGOVIĆ
Fibule iz Ljupča
- 41 REMZA KOŠČEVIĆ
Nekoliko starih brončanih nalaza iz okolice Samobora
- 49 GORANKA LIPOVAC VRKLJAN
Mithraička kulturna slika iz Umljanovića
- 61 IGOR FISKOVIĆ
Jesu li Polače na Mljetu bile sjelo vladara Dalmacije?
- 83 ŽELJKO RAPANIĆ
Spomenici nepotpune biografije *De ecclesiis datandis* (2)*
- 91 ŽELJKO TOMIČIĆ
Ranosrednjovjekovno groblje Zvonimirovo - Veliko Polje,
prinos poznavanju bjelobrdske kulture u podravskom dijelu
Slavonije
- 121 ZORISLAV HORVAT
Neke činjenice o cistercijskom samostanu i crkvi u
Topuskom
- 135 DRAGO MILETIĆ
Plemićki grad Belec
- 155 SNJEŽANA PAVIČIĆ
Osnovni tipovi bizantskih relikvijarnih pektorala
- 161 TAJANA SEKELJ IVANČAN
Kasnosrednjovjekovne keramičke čaše iz Sokolovca,
Rudina-Čečavca i Kapan-Ivanca
- 179 GORAN GUŽVICA
JADRANKA BOLJUNČIĆ
Analiza učestalosti nagorjelih kostiju velikih zvijeri u
pleistocenskim naslagama špilje Vindije (Hrvatska)

Prikazi

- 187 ŽELJKO RAPANIĆ
VEDRANA DELONGA, Latinski epigrafički spomenici u ra-
nosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, Split, 1996. Nakladnik:
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika - Split. Serija:
Monumenta mediaevali Croatiae vol. 1. Str. 1.-608.
(Tekst, Literatura, Index epigraphicus, Index paleographi-
cus, Kazalo osobnih imena, zemljopisnih naziva i važni-
jih pojmova. Sa crtežima u tekstu (Maja Fabijanac i Mar-
ko Rogošić)+ LXXXIV tabli fotografija (Zoran Alajbeg)
+ fotografije u tekstu (Nenad Gattin)+1 karta, /32x23 cm/.

Contents/Inhaltsverzeichnis

- Introduction*
ŽELJKO TOMIČIĆ

Original scientific papers

- KORNELIJA MINICHREITER
*Zoomorphic Idols of the Starčevo Ceremonial and Burial Area Site
at Galovo, Slavonski Brod*
- IVANČICA PAVIŠIĆ
Schmuck der späten Bronzezeit vom Fundort Špičak bei Bojačno
- DUNJA GLOGOVIĆ
Fibeln aus Ljubač
- REMZA KOŠČEVIĆ
Several Old Bronze Finds from the Samobor Vicinity
- GORANKA LIPOVAC VRKLJAN
A Mithraistic Cult Relief From Umljanovići
- IGOR FISKOVIĆ
Were Polače on the Isle of Mljet the Seat of the Rulers of Dalmatia?
- ŽELJKO RAPANIĆ
*Denkmäler mit unvollständiger Biographie De ecclesiis datandis (2)**
- ŽELJKO TOMIČIĆ
*Der frühmittelalterliche Friedhof Zvonimirovo - Veliko Polje, ein Bei-
trag zu den Erkenntnissen über die Bjelobrd-Kultur in der slawo-
nischen Podravina*
- ZORISLAV HORVAT
Einige Tatsachen über das Zisterzienserkloster in Topusko
- DRAGO MILETIĆ
Burg Belec
- SNJEŽANA PAVIČIĆ
Grundtypen der byzantinischen Reliquiarpektoralien
- TAJANA SEKELJ IVANČAN
*Spätmittelalterliche Keramikbecher aus Sokolovac, Rudina-
Čečavac und Kapan-Ivanac*
- GORAN GUŽVICA
JADRANKA BOLJUNČIĆ
*Analysis of the Frequency of Partially Burnt Large Carnivore
Bones in the Pleistocene Sediments at the Vindija Cave (Croatia)*

- 189 BORIS GRALJUK
Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, nova serija
ARHEOLOGIJA (A) - sv. 47., strana 41.-117.
ETNOLOGIJA (E) - sv. 47., strana 179.-272.
PRIRODNE NAUKE (PN) - sv. 31., strana 273.-447.
Sarajevo, 1992. - 1995.
Sarajevo 1996. godine
- 190 BORIS GRALJUK
ROBERT WHALLON I LIDIJA FEKEŽA,
Kvantitativna analiza oblika grobne keramike ranog srednjeg vijeka sa teritorija Bosne i Hercegovine,
Izvorni znanstveni rad, str. 43.-59., uz tekst, tablice, histogrami, slike.
- 190 BORIS GRALJUK
ENVER IMAMOVIĆ,
Rezultati probnih iskopavanja u Podastinju, Višnjici i Gromiljaku kod Kiseljaka,
Izvorni znanstveni rad, str. 61.-92., uz tekst, skice, slike, table
- 191 BORIS GRALJUK
VELJKO PAŠKVALIN,
Prilozi proučavanju ilirsko-panonskog plemena Dezitijata i njegovog teritorija u krajevima srednje Bosne u predrimsko i rimsko doba,
Izvorni znanstveni rad, str. 93. do 116., uz tekst 5 tabli.
- 192 BORIS GRALJUK
VELJKO PAŠKVALIN,
Kulturnopovijesna problematika sepulkralnih spomenika rimskog doba s područja Bosne i Hercegovine,
Izvorni znanstveni rad, str. 117.-145., uz tekst, karta nalazišta, 3 table sa 10 slika, bibliografija, sažetak na engleskom.
- 193 BORIS GRALJUK
KEMAL BAKARŠIĆ,
Citati nove serije Glasnika Zemaljskog muzeja, (Arheologija) 1946.-1986.
Izvorni znanstveni rad, str. 147.-167., 11 tablica, 4 grafikona, bibliografija, sažetak na engleskom.
- 195 Marija BUZOV
DIADORA, sv. 15., Zadar, 1993., stranica 452, zajedno s tablama, crtežima, planovima, tlocrtima, fotografijama te kartama.
- 199 Marija BUZOV
DIADORA, sv. 16.-17., Zadar, 1995., stranica 430, zajedno s tablama, crtežima, planovima, tlocrtima, grafikoni-
ma, fotografijama te kartama.
- 203 Marija BUZOV
BRUNO MILIĆ, RAZVOJ GRADA KROZ STOLJEĆA 2, SREDNJI VIJEK, ZAGREB, 1995., str. 424, sa ilustracijama, Glosarij, Bibliografija, Kazalo gradova, naseljenih mjesta i arheoloških lokaliteta, te Popis slika i crteža.
- 204 Dunja GLOGOVIĆ
EDWARD HERRING, Explaining Change in the Matt-Painted Pottery of Southern Italy. Cultural and social explanations for ceramic development from the 11th to the 4th centuries B.C., BAR International Series 722, 1998 (Oxford), 255 str., 176. slika.
- 207 Kornelija MINICHREITER
Kratice

Fibule iz Ljupča

Fibeln aus Ljubač

Izvorni znanstveni rad

Prapovijesna arheologija

Original scientific paper

Prehistoric archaeology

UDK 903:25 (497.5 Ljupča) "6377"

Dr. sc. DUNJA GLOGOVIĆ

Institut za arheologiju

Ul. grada Vukovara 68

HR - 10000 Zagreb

Objavljaju se prapovijesne fibule iz sjeverne Dalmacije, iz nalazišta Ljubač na sjeverozapadu zadarskog poluotoka, koje se nalaze u Mainzu. Najstarija je lučna fibula s dva gumba iz kasnog brončanog doba. Dvodijelna lučna fibula s diskom na nožici je poseban oblik. Da bi se upotpunila slika tipičnih liburnskih željeznodobnih oblika, objavljena je spiralnoočalsta fibula iz zadarskog Arheološkog muzeja, pronađena u Ljupču. Dvije fibule s dva gumba na luku, protočertoza fibula s jezičkom na nozi i mala fibula čertoza iz Mainza pripadaju mlađim fazama liburnske kulture.

Prigodom objavljivanja rezultata iskopavanja brončano-dobnog tumula u Podvršju godine 1986., detaljno je prikazana arheološka topografija nalazišta Ljubač i okolice. Na sjeveru zadarskog poluotoka od rta Ljubljana prema Podvršju, veoma je bogato arheološko područje s oko stotinu grobnih gomila i jednim velikim liburnskim grobljem na ravnom zemljištu. Ovdje su tri brončanodobna gradinska naselja i dva željeznodobna, a u naselju na gradini Venac život traje i u rimsko doba. Teren iznad sela Ljubač naziva se Ljubačka kosa. Iznad Podvršja je Matakov brig gdje je obavljeno iskopavanje jednog grobnog humka. Taj je humak imao promjer oko 15 m, a sastojao se od dva sloja nasute zemlje. Donji je sloj bila čista crvenica, a gornji je mješavina zemlje i kamena. Tumul je bio omeđen kružnim kamenim vijencem. Četiri su groba bila ukopana u donji sloj tumula. Nagorene su kosti rasute po čitavom iskopu tumula, pa je moguće da je grobova bilo više, ali su bili sasvim uništeni. Pronađeni su kremen i nožići, strugala, strelice itd., također i velika količina keramičkih ulomaka. Vrlo podrobna analiza keramike pokazala je da nalazi u tumulu u Podvršju pripadaju cetinskoj kulturi, točnije njenom trećem stupnju. Datiraju se, dakle, u kraj ranog brončanog doba (BATOVIĆ / KUKOČ, 1986., 61.-63.; Id.1988., 5.-65.). Jugozapadna polovina Kose pripada dijelom selu Ljubač. Na tome je području bila nekropola od kojih stotinjak grobova koji su se nalazili na ravnome zemljištu pokraj gradine Venac. Grobove je "nedozvoljeno i samovoljno, nestručno" prekopavao jedan mještanim iz obližnjeg sela (BATOVIĆ / KUKOČ, 1988., 7.). Poneki nalazi iz grobova sa zabilješkama o grobnim cjelinama, ipak su, sudeći po katalogu izložbe nakita iz sjeverne Dalmacije iz godine 1981., dospjeli u Arheološki muzej u Zadru. Igla s dvostrukom kuglastom glavicom i svinutom iglom bila je u grobu broj 1. iz Ljupča (BATOVIĆ, 1981., 122., br. 264, slika 10., 38.). Iz groba broj 2 navodi se u istom katalogu "dvoštožasta puca", a iz groba broj 3 "vezica za pojas" s upisanim križem (BATOVIĆ,

1981., 130., br. 345, 103, br. 116). U grobu broj 4 bila je "igla s četvrtastom glavicom" (BATOVIĆ, 1981., 121, br. 260, slika 10., 34.). Grob broj 8 je sadržavao prsten, srebrnu fibulu "ranolatenoidne vrste" i okrugli privjesak - praporac (BATOVIĆ, 1981., 106., br. 143, 116, br. 216, 137, br. 358, slika 14., 20.). Spominje se još grob broj 9 iz Ljupča s iglom s gljivastom glavicom. Od svih nalaza iz nabrojanih grobova s lokaliteta Ljubač, ona je najranije datirana - u 8. st. pr. Kr. (BATOVIĆ, 1981., 120., br. 249., slika 10., 23.). Ostali grobovi iz ove skupine su svi mladi, iz IV. i V. faze liburnskog željeznog doba. Od pojedinačnih nalaza iz Ljupča, pozornost zavrjeđuje igla tip Novilara i igla s višestrukom glavicom tip B (BATOVIĆ, 1981., 121., br. 259, slika 10., 33; 122, br. 270., slika 10., 44; LO SCHIAVO, 1970., 461.).

U Mainzu u Römisch-Germanisches Zentralmuseumu izložen je izbor prapovijesnih nalaza "iz grobova", a kao lokalitet naveden je Ljubač. Riječ je o tipičnom nakitu i dijelovima nošnje, koji u inače studijsko-didaktički postavljenoj izložbi prezentiraju liburnsku kulturu.

Fibula s dva diska na luku (T. I., 1) iz Ljupča, koja je izložena u Mainzu (RGZM 0.39436), tipičan je oblik kasnog brončanog doba liburnske kulturne skupine.* Vrlo je karakterističan dekorativni uzorak štafiranih trokuta po sredini luka, po čemu se sasvim podudara s manjom fibulom iz groba u Vrsima (BATOVIĆ, 1962., 31., 12.). Isto je tako tipičan raspored iskucanih točki na visoko preklapljenoj nožici kao i, ovdje slabo vidljivi, poprečni zarezi na diskovima. Većina fibula ovog tipa ima, za razliku od ove iz Ljupča, kvadratni ili rombični presjek petlje (GLOGOVIĆ, 1987., 73.-90.). U sjevernoj je Dalmaciji i u Hrvatskom primorju nadeno ukupno trideset komada liburnskog tipa fibula s dva diska na luku. Najjužniji je nalaz toga tipa fibula s dva diska odnosno gumba na luku su

* Zahvaljujem dr. Markusu Eggu iz Mainza na dobivenim crtežima s inventarskim brojevima fibula iz Ljupča.

Civljani u Sinjskoj krajini (MILOŠEVIĆ 1981., 43., br. 36.). Još je jedna lučna fibula s dva gumba na luku poznata s otoka Visa (PROTIĆ, VAHD 78, 1985., 41., slika 3., b.), no ona se ni po čemu ne bi mogla uvrstiti niti u liburnski niti u tip Golinjevo fibula s dva gumba na luku. S obzirom na rasprostranjenost fibula s dva gumba na luku (TERŽAN, 1995., 354., slika 23), nalaz fibule s dva diska na luku na Visu, na izdvojenom južnojadranskom otoku, tumačim kao sponu kasno-brončanodonihi kultura istočne jadranske obale s Apeninskim poluotokom. Fibula iz Ljupča, naprotiv, nadopunila je značajnu količinu nalaza liburnske inačice fibula s dva diska na luku i potvrđuje izvornost ovoga oblika na liburnskome teritoriju.

U muzeju u Mainzu (RGZM 0.39437) jedna je lučna fibula s plosnatim diskom na nozi iz Ljupča (T. I., 2). Ima za lučne fibule toga oblika netipično zasebno nataknutu iglu, dakle je dvodijelna lučna fibula s nožicom u obliku petlje s diskom u nastavku. Urezana spirala na gornjoj strani naznaka je postupnog nastanka diska na nožici općenito, i to iz plosnato raskovane spirale kod starijih oblika fibula. U grobu na Klačenicima, koji je objavio J. Brunšmid, bile su dvije lučne fibule. Obje imaju nožicu s visokom petljom, a jedna je imala vodoravni spiralni disk u produžetku nožice (BRUNŠMID, 1901., 54., T. I., 11). Ta je fibula povezana s italjskim fibulama sa spiralnom, odnosno nožicom u obliku diska (GLOGOVIĆ, 1989., 19.). U pogledu raskovanog diska upozorila bih na dvije fibule iz Grižana (BATOVIĆ, 1981., 94., br. 57., slika 2., 3., 4.) s jednakim oblikom nožice. Dvodijelna konstrukcija čini ovu fibulu iz Ljupča unikatnim oblikom, različitim od talijanskih fibula. Oblik igle, međutim, poznat je s nekoliko primjeraka zmijastih dvodijelnih fibula, što se pogotovo odnosi na dvodijelnu zmijastu fibulu iz Klačenice (BRUNŠMID, 1901., T. I., 5). Kod fibule iz Ljupča primijenjeni su, prema tome, raznorodni oblikovni elementi. Prevladavaju komponente iz nakita sjevernoliburnskog kulturnog kruga: spiralni disk, oblik igle, pseudotordirani luk. Jednodijelne lučne fibule s diskom karakteristične su za srednju Italiju, odnosno srednjotirenski facies (PERONI/CARANCINI/BERGONZI/LO SCIABO/V. ELES 1980., 75. - 81., T. 43., 5.). One dolaze u stupnju Veii I. (CLOSE - BROOKS, 1979., 102., 105., slika 5.) također u Tarkviniji u stupnju Villanova I. (HENCKEN 1968., 35., 40., slika 27. a; 44., slika 32. a; 55., slika 43. a). Budući da je fibula iz Ljupča za liburnsko područje dosada nepoznati oblik, a arheološki kontekst nije poznat, na osnovi talijanske kronologije možemo je datirati u 9. st. pr. Kr., dakle ide u prvi stupanj /fazu/ liburnskog željeznog doba kao i ostale lučne fibule.

Ljubač je nabrojan na popisu od dvadeset nalazišta spiralnoočalastih fibula liburnskog tipa na istočnojadranskom području. Te su fibule vodeći oblik liburnske kulture od devetog do petog st. pr. Kr. (BATOVIĆ, 1976., 39., 40., karta 4.), a jedna se spiralnoočalaste fibula, nalazi također u Mainzu.* Liburnski tip fibule ima malu osmicu i plosnate diskove na središtu spirala. U Istri, na Hrvatskom primorju i u Dalmaciji nađeno ih je sedamdesetpet komada. Svega dvanaest primjeraka spiralnoočalastih fibula ima veliku osmicu. One ne bi bile liburnski tip spiralnoočalaste fibule, već se nadovezuju

na fibule tip Haslau-Regelsbrunn s našeg područja. Jedna je spiralnoočalasta fibula s velikom osmicom, dakle nije liburnski tip, iz Ljupča pohranjena u Arheološkome muzeju u Zadru (T. II., 1). Obje su spirale načinjene od jednog komada žice, što nije slučaj kod liburnskog tipa, odnosno tipa s malom osmicom. Najviše je spiralnoočalastih fibula nađeno u Ninu i okolici, tj. na središnjem liburnskome teritoriju, no one su u glavnim crtama ravnomjerno disperzirane po čitavoj sjevernoj Dalmaciji i Hrvatskom primorju. Jednodijelne spiralnoočalaste fibule tip Haslau-Regelsbrunn imaju u Liburniji drukčiji uzorak rasprostranjenosti, nalazišta su, naime na rubnim područjima (Jurjevo/Sv. Juraj) i izvan zadarskog poluotoka (Obrovac, Tiškovac).

Četverospiralne fibule, podrijetlom iz Italije nađene su jedino u Ninu (SUIĆ, 1953., 96., T. I.; BATOVIĆ, 1981., 108., br. 157., slika 8., 49.). Kako arheološki kontekst za četverospiralne fibule iz Nina nije poznat, datiraju se jednako kao istovrsni nalazi u Picenumu, južnoj Italiji i na Siciliji tj. u 8. st., najranije kraj 9. st. pr. Kr. (MÜLLER-KARPE, 1959., 25., 38.; LOLLINI, 1976., 126.; ALBANESE PROCELL, 1985., 551.).

Za stupanj II. b željeznog doba Liburnije karakteristične su fibule s produljenom nožicom i dva gumba na stranama luka (BATOVIĆ, 1987., 364., slika 20., 10.). Na primjeru dvije fibule iz Ljupča u muzeju u Mainzu (O. 39729, O. 39730) vidljiva su osnovna obilježja tog tipa fibula: Luk je plosnat, rombičnog je oblika, a gumbi su kuglasti ili zaobljeno konični. Ispod postranskih gumba kao i gumba na vrhu nožice, obično je rebrasta profilacija (T. II., 2, 3), ali imade fibula s dvostrukim kuglicama sa strane (T. II., 3). Kod mnogih je fibula s dva gumba iz Liburnije petlja s iglom posebno jednom zakovicom - jednako kao kod fibule iz Ljupča (T. II., 2) - pričvršćena na luk.

U grobu broj 3 iz Zatona je bila jedna fibula tog tipa pored još tri fibule (STARÉ, 1970., T. II., 3) jednog para spiralnih trakastih narukvica i antropomorfnih privjesaka, jantarnih perli i dr. U grobu broj 53 u Ninu bile su dvije fibule s dva gumba, jednako kao u grobu 54 (BATOVIĆ, 1968., T. 15.; STARÉ, 1970., T. I., 5, 7). Fibule s dva gumba na luku bile su također u grobovima broj 18 i broj 22 iz Nina, a datirane su od 7. do 5. st. pr. Kr. (BATOVIĆ, 1981., 112., br. 184., 185.). Fibula istog tipa nalazi se među predmetima iz liburnskih grobova jedne nekropole kod Kolana na otoku Pagu (BATOVIĆ, 1973., T. 104., 10). Jedna je mala fibula s dva gumba nađena u iskopavanjima na Kavaneli u Osoru (GLOGOVIĆ, 1989., 106., T. 26., 1). Istarski nalazi toga tipa fibule ograničeni su na Nezakcij. Tri su fibule kao rasuti nakit bile u čuvenoj grobnici br. 12 u zoni I. (MIHOVIĆ, 1995., 325., T. 16, 8, 9, 14). U estenskom kulturnom krugu fibule s rombičnim plosnatim lukom tip "a due bottoni" datirane su na sam početak 7. st. pr. Kr., dok su fibule tip Ricovero s profiliranim gumbima, konkavnim lukom i nožicom C presjeka nešto kasnije, tj. 6. st. pr. Kr. (V. ELES MASI, 1986., 138., 140 i d.).

Bosanskohercegovačke nalaze fibula s dva gumba na luku B. Čović je uvrstio u 4. fazu srednjodalmatinske kulturne grupe koja počinje sredinom 6. st. pr. Kr. Na tom ih je području nađeno oko šezdeset komada (ČOVIĆ, 1987., 455.). Zanimljiv je nalaz tog tipa fibula u poznatom skupnom nalazu u Gorici kraj Posušja. Ondje pronađeni ostaci arhitekture - gradevine s dvije prostorije - interpretirani su kao svetište, s

* Prema bilješci kolege Egga ona nosi inv. br. 0.39739/1.

tim da je stražnji prostor u kojemu je bila ostava definiran kao tezaur. Tu su bilo pohranjeni zavjetni darovi, oružje i nakit, među kojim 28 fibula s dva gumba (ČOVIĆ, 1976., 252. - 254.). U Bosni i Hercegovini imamo ovaj tip fibule također kao grobni nalaz, npr. na lokalitetu Ritke Liske u Crvenici kraj Duvna - Tomislavgrada (ČOVIĆ, 1969., 30., slika 4., 2).

Veoma je tipična za mlade faze liburnske kulture protočertoza fibula (RGZM 0.39442) s jezičkom na nozi iz Ljupča (T. II., 4). Š. Batović ih je okarakterizirao kao fibule rano-latenoidne vrste, a oblik su trećeg stupnja liburnskog željeznog doba (BATOVIĆ, 1987., 350. i d.). Evolucija tog tipa fibule zorno je prikazana prilikom objave ostave iz Jagodnje Gornje. Najstarija se inačica razvila iz lokalnoga oblika pračertoza fibule, tj. fibule s kuglicom na vrhu dugačke noge. Fibula iz Ljupča bila bi druga faza razvoja datiranog u 5. st. pr. Kr. Završni je stadij preobrazbe velika fibula s plosnato raskovanim širokim lukom i širokim jezikom na kraju noge. Dvije su srebrne fibule tog tipa bile u navedenoj ostavi (BATOVIĆ, 1974., 171., br. 13., 14., 190., slika 3.). Otprije su iz literature poznati nalazi istog tipa srebrnih fibula iz Nina i Asserije (GALLI, 1940., 185. - 191.; BATOVIĆ, 1965., T. 13.). Z. Vinski je, objavljujući ostavu s Krka, iz Baške, koju čuva Nautrhistorisches Museum u Beču za njih predložio termin tip Baška, procijenivši da je fibula tipa Baška zbog svojih zamašnih dimenzija imala votivnu (zavjetnu) namjenu (VINSKI, 1956., 23.), što potvrđuje nalaz u ostavi Jagodnja Gornja.

Vjerojatnije je pravi nakit za nošenje kasnijih razdoblja u Liburniji bila mala čertoza fibula, napravljena od plemenitog metala iskopana u Ljupču (T. II., 5), a nalazi se u Mainzu (0.39726). Ljubač je, inače, već naveden kao nalazište certosoidnih fibula toga tipa. Kod Teržanove je ovaj oblik fibula čertoza vrsta I., inačica c, a od Batovića je preuzet podatak da je na Ljupču nađena također fibula inačica d iste vrste, tj. fibula s tri kuglice na luku. Fibule toga tipa su oblik posljednje faze liburnske kulture (BATOVIĆ, 1974., 185 i d., karta 2.; TERŽAN, 1976., 320, 382)

U pogledu fibula, metalna su prapovijesna razdoblja Liburnije u muzeju u Mainzu* dosta dobro prezentirana - od najstarije lučne fibule s dva diska do fibule čertoza iz kasne liburnske kulture, a pojavljuje se i jedan unikatni oblik: dvo-dijelna lučna fibula s diskom na nožici.

Literatura:

- ALBANESE PROCELLI, R.M. 1985., Calascibetta (Enna). - La necropoli di Cozzo S. Guisepe in Contrada Realmese, Not. Scav. 8. Ser. 36. Roma.
- BATOVIĆ, Š. 1962., Inv. Arch. (Jugoslavija) 4, Beograd.
- BATOVIĆ, Š. 1968., Nin u prapovijesti, u: Nin, problemi arheoloških istraživanja, Zadar.
- BATOVIĆ, Š. 1973., Prapovijesni ostaci na zadarskom otočju, Diadora 6, Zadar.
- BATOVIĆ, Š. 1974., Ostava iz Jagodnje Gornje u okviru zadnje faze liburnske kulture, Diadora 7, Zadar.
- BATOVIĆ, Š. 1976., Le relazioni culturali tra le sponde Adriatiche nell'età del ferro, u: Jadranska obala u protohistoriji, Zagreb.
- BATOVIĆ, Š. 1981., Nakit u prapovijesti, u: Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas, Zadar.
- BATOVIĆ, Š. 1987., Liburnska grupa, u: PJZ, V., Željezno doba, Sarajevo.
- BATOVIĆ, Š. / KUKOČ, S. 1986., Podvršje / Matkov brig, Grobni humak iz ranog brončanog doba, ArhPregl, 1986., Ljubljana.
- BATOVIĆ, Š. / KUKOČ, S. 1988., Grobni humak iz ranog brončanog doba u Podvršju, Radovi, Razdio povijesnih znanosti (14), Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Zadar 27, Zadar.
- BRUNŠMID, J. 1901., Groblje bronzanog doba na Klacenicima kod Jablanca, VAMZ 5, Zagreb.
- CLOSE - BROOKS, J. 1979., Veii in the Iron Age, u: Italy before the Romans, London.
- ČOVIĆ, B. 1969., Grobnice željeznog doba iz Crvenice kod Duvna, VAHD 63./64., Split.
- ČOVIĆ, B. 1976., Od Butmira do Ilira, Sarajevo.
- ČOVIĆ, B. 1987., Srednjodalmatinska grupa, u: PJZ, V., Željezno doba, Sarajevo.
- v.ELES MASI, P. 1986., Le fibule dell'Italia settentrionale, PBF XIV, Bd. 5, München.
- GLOGOVIĆ, D. 1987., Nalaz iz Šule na Krku i problem lučnih fibula s dva dugmeta na luku iz Liburnije, ARadRaspr 10., Zagreb.
- GLOGOVIĆ, D. 1989., Prilozi poznavanju željeznog doba na sjevernom Jadranu, Hrvatsko primorje i Kvarnerski otoci, Monografije 1, Zagreb.
- HENCKEN, H. 1968., Villanovans and early Etruscans, American School of Prehistoric Research Bulletin 23, Cambridge, Massachusetts.
- LOLLINI, D. G. 1976., Sintesi dell' civiltà Picena, u: Jadranska obala u protohistoriji, Zagreb.
- LO SCHIAVO, F. 1970., Il Gruppo liburnico-japodico, Atti Acad. Naz. Ser. VIII, vol. XIV, fasc. 8, Roma.
- MIHOVIĆ, K. 1959., Reichtum durch Handel in der Hallstattzeit Istriens, u: Handel, Tausch und Verker im bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropas, Südosteuropa-Schriften Bd.17, Prähistorische Archäologie in Südosteuropa Bd.11, München - Berlin.
- MILOŠEVIĆ, A. 1981., Arheološki spomenici gornjeg i srednjeg toka rijeke Cetine, u: Arheološka i historijska baština Cetinske krajine, Zbornik Cetinske krajine 2., Sinj.
- MÜLLER - KARPE, H. 1959., Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, RGF 22, Berlin.
- PERONI, R. / CARANCINI, G. L. / BERGONZI, G. / LO SCHIAVO, F. / v. ELES, P. 1980., Per una definizione critica di facies locali: Nouvi strumenti metodologici, u: Il bronzo finale in Italia, Archeologia, Materiali e problemi 1, Bari.
- PROTIĆ, G. 1985., Prähistorijski nalazi s otoka Visa, VAHD 78., Split.
- STARÉ, F. 1970., Dva prazgodovinska groba z dalmatinske obale, u: Adriatica Praehistorica et Antiqua (Zbor. G. Novaka, 1970.), Zagreb.
- SUIĆ, M. 1953., Prilog poznavanju odnosa Liburnije i Picenuma u starije željezno doba, VAHD 55., Split.
- TERŽAN, B. 1976., Certoška fibula, AVes 27, Ljubljana.
- TERŽAN, B. 1995., Stand und Aufgaben der Forschungen zur Urnenfelderzeit in Jugoslawien, u: Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, Monographien RGZM 35, Mainz.

* Po strani od primarno stručnoga interesa za obradu arheološke grade iz Hrvatske koja se nalazi u inozemstvu, zanimljivo bi bilo doznati kojim su putem ovdje publicirani nalazi dospjeli u Mainz. Na početku toga puta stoji nestručno i nedopušteno (vidi gore) iskopavanje grobova na Ljupču koje se, izgleda nije dalo niti spriječiti, a kamoli preduhitriti. I dalje je put, eufemistički rečeno nedopušten: preprodaja arheologije na crnom tržištu, krijumčarenje predmeta iz zemlje i sl. U tim je okolnostima utješno to da su nalazi iz Ljupča, ako već nisu u najbližem arheološkom muzeju u našoj zemlji, u RGZM Mainz dobro pohranjeni i zainteresiranima dostupni.

Zusammenfassung

FIBELN AUS LJUBAČ

Im Römisch-Germanischen Zentralmuseum in Mainz ist eine Auswahl urgeschichtlicher Funde aus Ljubač ausgestellt.

Die Doppelknotenfibel (T. I, 1, RGZM 0.39436) stellt die typische Form der Liburnien-Kulturgruppe der späten Bronzezeit dar. Äußerst charakteristisch ist das dekorative Muster der gestaffelten Dreiecke in der Mitte des Bogens, wodurch sie völlig mit der kleineren Fibel aus dem Grab in Vrši übereinstimmt (BATOVIĆ 1962, 31; 12). Typisch ist die Verteilung der eingeschlagenen Pünktchen am hoch übergeklappten Füßchen, sowie die querlaufenden Kerben an den Disken. Die meisten Fibeln dieses Typs haben im Unterschied zu dem aus Ljubač einen quadratischen oder rhombischen Querschnitt des Knotens (GLOGOVIĆ, 1987, 73-90). Im nördlichen Dalmatien und im nördlichen Küstenteil Kroatiens (Primorje) wurden insgesamt dreißig Stücke dieser Doppelknotenfibeln des liburnischen Typs gefunden. Der südlichste Fund ist die Doppelknopffibel aus Civljani in der Sinjska Krajina (MILOŠEVIĆ 1981, 43, Nr. 36). Im Hinblick auf die Verbreitung der Doppelknopffibeln (TERŽAN 1995, 354, Abb. 23) deuten wir den Fund der Doppelknotenfibel auf der weit von der südlichen Adriaküste entfernten Insel Vis (PROTIĆ, VAHD 78, 1985, 41, Abb. 3, b) als eine Verbindung der späten Bronzezeitkultur der östlichen Adriaküste mit der Appeninhalbinsel. Die Fibel aus Ljubač vervollständigte dagegen den beachtlichen Fundbestand an Doppelknotenfibeln der liburnischen Variante, die diese Form auf liburnischem Territorium als autochthon belegen.

Im Mainzer Museum ist eine zweiteilige Bogenfibel mit Diskusfuß (RGZM 0.39437) aus Ljubač (T. I, 2) ausgestellt. Im Grab auf Klačenica, veröffentlicht von J. Brunšmid, waren zwei Bogenfibeln. Beide haben einen Fuß mit hohem Knoten, von denen die eine einen horizontalen Spiraldiskus in der Verlängerung des Füßchens hatte (BRUNŠMID 1901, 54, T. I, 11). Diese Fibel ist mit den italienischen Fibeln mit Spiral- oder Diskusfuß verbunden (GLOGOVIĆ 1989, 19). Im Hinblick auf den gehämmerten Diskus möchte ich auf zwei Fibeln aus Grižan (BATOVIĆ 1981, 94, Nr. 57, Abb. 2: 3, 4) mit einem Füßchen des gleichen Typs hinweisen. Die zweiteilige Konstruktion macht die Form der Fibel aus Ljubač zu einem Unikat, im Gegensatz zu den italienischen Fibeln. Die Nadelform ist aber von einigen Beispielen der zweiteiligen Schlangenfibeln bekannt, was sich insbesondere auf die zweiteilige Schlangenfibel aus Klačenica bezieht (BRUNŠMID 1901, T. I, 5). Einteilige Bogenfibeln mit Diskus sind für Mittelitalien, beziehungsweise für die mitteltirrenische Fazies charakteristisch (PERONI / CARANCINI / BERGONZI / LO SCIAVO / v. ELES 1980, 75-81, T. 43: 5). Sie kommen in der Stufe Veji I (CLOSE - BROOKS 1979, 102, 105, Abb. 5), sowie in Tarquinia in der Stufe Villanova I (HENCKEN 1968, 35, 40, Abb. 27 a; 44, Abb. 32 a; 55, Abb. 43 a) vor. Da die Fibel aus

Ljubač eine bisher für das Liburnien-Gebiet unbekannt Form darstellt und der archäologische Kontext nicht bekannt ist, läßt sie sich aufgrund der italienischen Chronologie in das 9. Jh. v.Chr. datieren.

Ljubač steht auf der Liste der zwanzig Fundorte der Brillenfibel des liburnischen Typs im ostadriatischen Gebiet. Diese Fibeln stellen die führende Form der liburnischen Kultur vom neunten bis zum fünften Jh. v.Chr. dar (BATOVIĆ 1976, 39, 40, Karte 4), und eine nicht gezeichnete Brillenfibel befindet sich auch in Mainz. Der liburnische Fibeltypus hat eine kleine Achterschleife und Disken in der Mitte der Spiralen. Eine Brillenfibel mit einer großen Achterschleife, also nicht des liburnischen Typs, aus Ljubač, wird im Archäologischen Museum in Zadar aufbewahrt (T. II, 1). Die beiden Spiralen wurden aus einem Drahtstück gefertigt, was beim liburnischen Typus, beziehungsweise dem Typus mit der kleinen Achterschleife, nicht der Fall ist. Die meisten Brillenfibeln wurden in Nin und Umgebung, also im zentral-liburnischen Territorium, gefunden, ihre Haupteigenschaften sind aber gleichmäßig auf ganz Norddalmatien und das Kroatische Primorje verteilt.

Für die Stufe II b der Eisenzeit Liburniens sind Doppelknopffibeln, mit verlängertem Füßchen und zwei Knöpfen an den Seiten des Bogens, charakteristisch (BATOVIĆ 1987, 364, Abb. 20, 10). Am Beispiel von zwei Fibeln aus Ljubač im Mainzer Museum (0.39729, 0.39730) sind die Grundcharakteristiken dieses Fibeltypus erkennbar. Gewöhnlich befindet sich unter den Seitenknöpfen sowie unter den Knöpfen an der Spitze des Füßchens eine Rippe (T. II, 2.3), es gibt aber auch Fibeln mit Doppelkugeln an den Seiten. Bei vielen Doppelknopffibeln aus Liburnien - genauso wie bei der Fibel aus Ljubač (T. II, 2) - ist die Schlaufe mit der Nadel mit einer Niete am Bogen befestigt.

Im Grab Nummer 3 aus Zaton gab es eine Fibel dieses Typs neben zwei weiteren Fibeln (STAR... 1970, T. II, 3) und ein Paar Spiralarmsringe und antropomorphe Anhänger, Bernsteinperlen u.a. Im Grab Nummer 53 in Nin gab es zwei Doppelknopffibeln, genauso wie im Grab 54 (BATOVIĆ 1968, T. 15; STAR... 1970, T. I, 5.7). Doppelknopffibeln waren auch in den Gräbern Nummer 18 und 22 aus Nin, und wurden vom 7. bis zum 5. Jh.v.Chr. datiert (BATOVIĆ 1981, 112, Nr. 184.185). Eine Fibel des gleichen Typs befindet sich auch unter den Gegenständen aus den liburnischen Gräbern einer Nekropole bei Kolan auf der Insel Pag (BATOVIĆ 1973, T. 104, 10). Eine kleine Doppelknopffibel wurde auch bei Ausgrabungen auf Kavanela in Osor gefunden (GLOGOVIĆ 1989, 106, T. 26, 1). In Istrien sind die Funde dieses Fibeltypus auf Nezakcij beschränkt. Drei Fibeln waren als verstreuter Schmuck in der berühmten Grabstätte Nr. 12 in der Zone I (MIHOVIĆ 1995, 325, T. 16, 8.9.14). Im Kulturkreis von Este wurden die Fibeln mit rhombischem flachem Bogen des Typs a due bottoni auf den Anfang des 7. Jh. v.Chr. und die Fibeln des Typs Ricovero mit profilierten Knöpfen, konkavem Bogen und dem Füßchen mit C-förmigem Querschnitt etwas später, d.h. in das 6. Jh. v.Chr., datiert (s. ELES MASI 1986, 138, 140ff).

Die Funde der Doppelknopffibeln in Bosnien-Herzegowina gliederte B. Čović in die 4. Phase der mitteldalmatischen Kulturgruppe ein, die Mitte des 6. Jh. v.Chr. beginnt

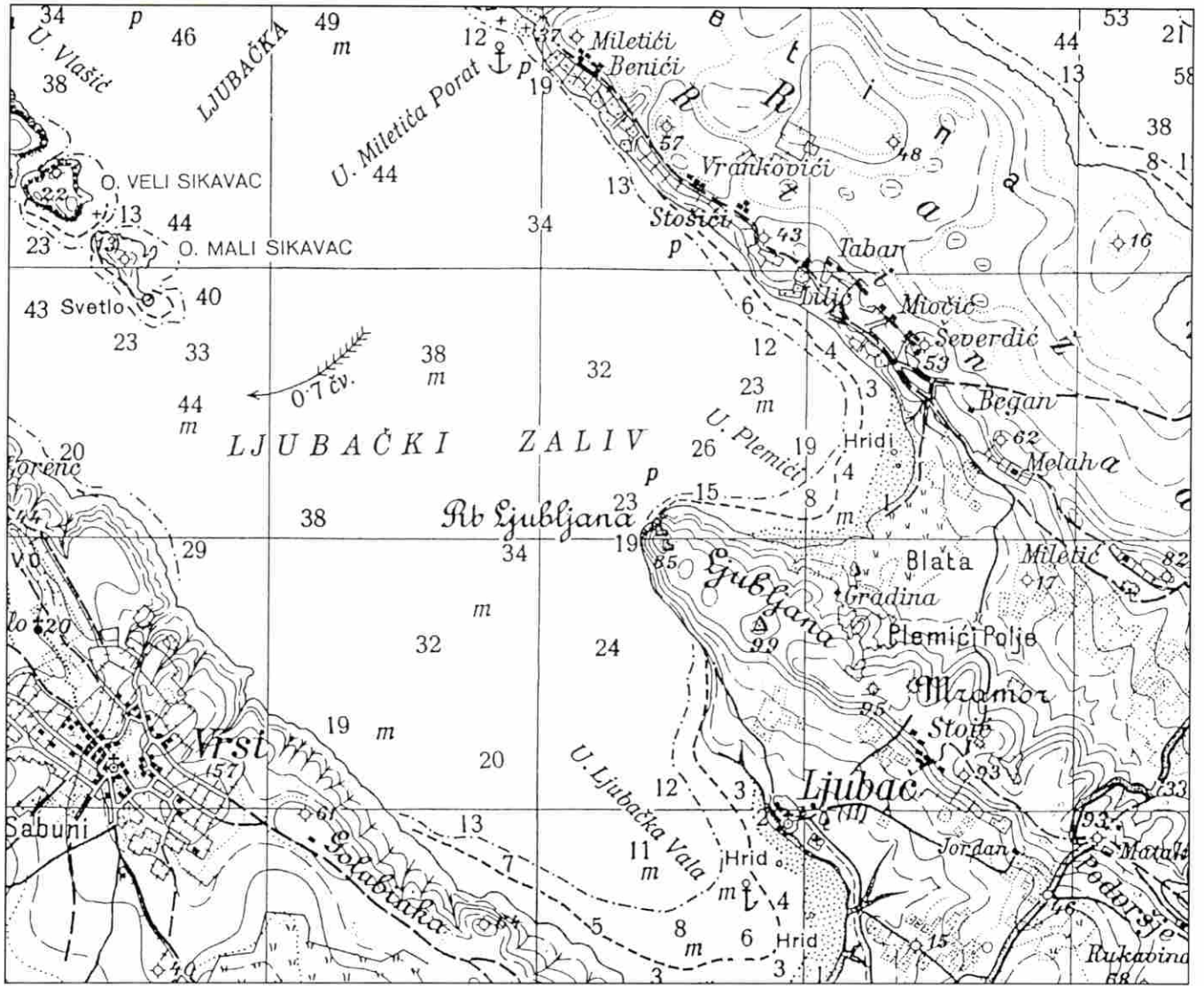
* Hiermit bedanke ich mich bei Dr. Markus Egg aus Mainz für die Zeichnungen und Inventarnummern der Fibeln aus Ljubač

(Čović 1987, 455). Interessant ist der Fund dieses Fibeltypus im berühmten Thesaurus in Gorica bei Posušje (Čović 1976, 252-254). In Bosnien-Herzegowina wurde dieser Fibeltypus als Grabbeigabe in den Funden von Ritka Liska in Crvenica bei Duvan-Tomislavgrad gefunden (Čović 1969, 30, Abb. 4, 2).

Äußerst typisch für die jüngeren Phasen der liburnischen Kultur ist die Protocertosafibula (RGZM 0.39442) mit einer Zunge am Fuß aus Ljubač (T. II, 4). Š. Batović charakterisierte sie als Fibeln der frühen La-Tène-Art, und ihrer Form nach gehören sie zur dritten Stufe der liburnischen Eisenzeit (BATOVIĆ 1987, 350ff). Die älteste Variante entwickelte sich aus der lokalen Form der Urcertosafibel, d.h. der Fibel mit einer Kugel an der Spitze des langen Fußes. Die Fibel aus Ljubač wäre die zweite Entwicklungsphase, datiert in das 5. Jh. v.Chr. Die Endstufe des Übergangs ist die große Fibel mit abgeplattetem breiten Bogen und breiter Zunge am Ende des Fußes. Zwei silberne Fibeln dieses Typs waren im Depot Jagodnja Gornja (BATOVIĆ 1974, 171, Nr. 13.14, 190, Abb. 3). Bei der Veröffentlichung des Bestandes aus Baška, Insel Krk, schlug Z. Vinski für sie die Bezeichnung "Der Typus Baška" vor, wobei er annahm, daß die Fibel des Typs Baška wegen ihrer beachtlichen Dimensionen eine Votivfunktion hatte (VINSKI 1956, 23), was der Fund aus dem Depot Jagodnja Gornja wieder bestätigt.

Wahrscheinlich war der eigentliche Schmuck dieser Zeit in Liburnien die kleine Certosafibel, angefertigt aus Edelmetall, aus Ljubač (T. II, 5), in Mainz (0.39726).

Vom Aspekt der Fibeln her sind die urgeschichtlichen Metallzeiten Liburniens im Mainzer Museum tatsächlich gut vertreten. Von der ältesten Bogenfibel mit zwei Disken bis zur Certosafibel aus der späten liburnischen Kultur wird auch eine Unikatform gezeigt: die zweiteilige Bogenfibel mit Diskusfuß.



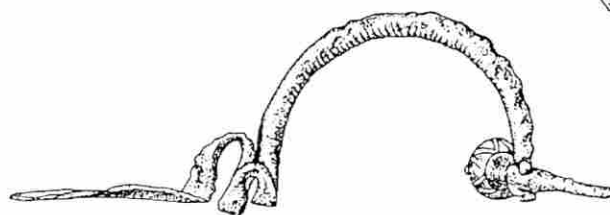
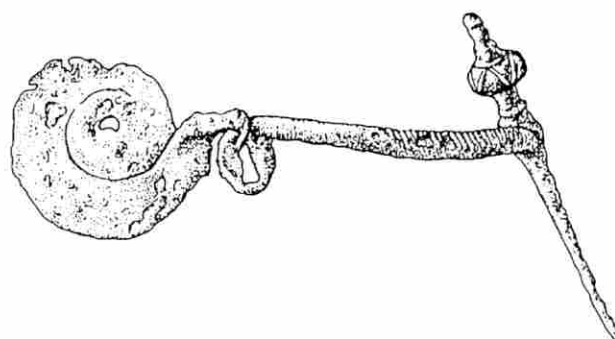
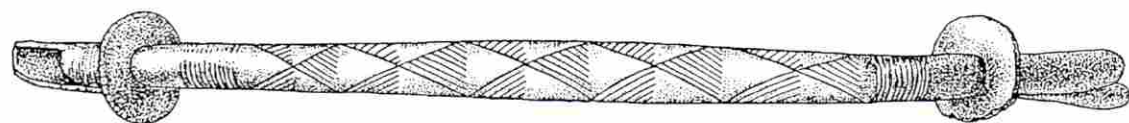
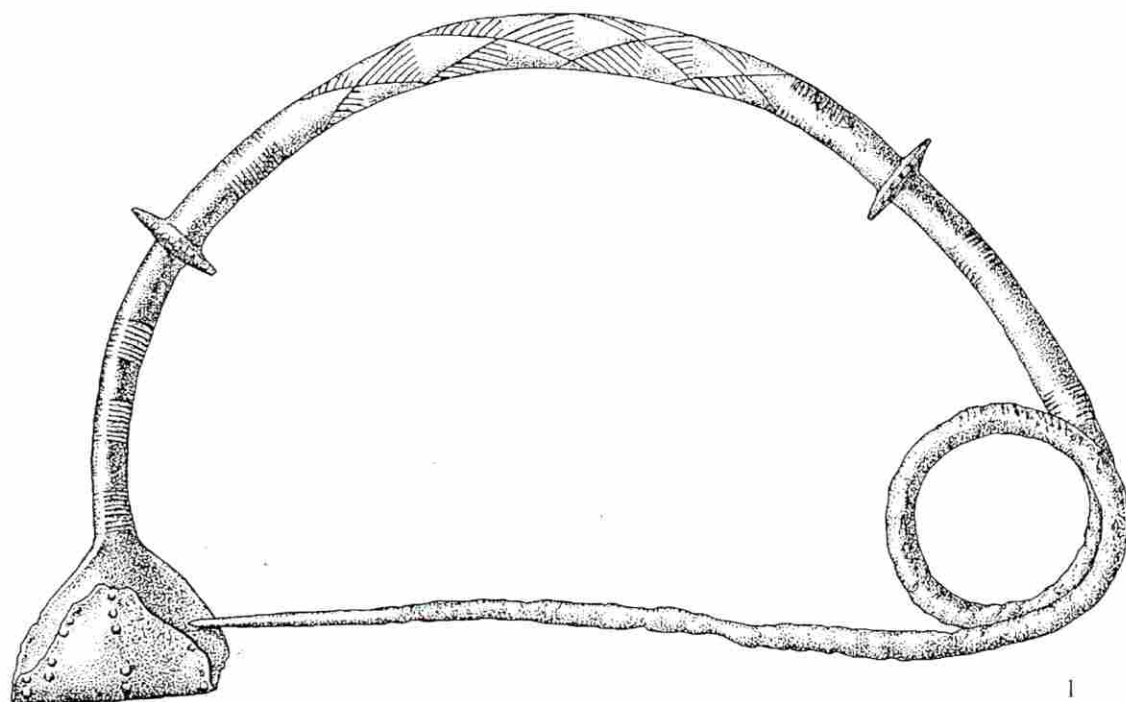


Tabla I., 1, 2, Ljubač, 1/1

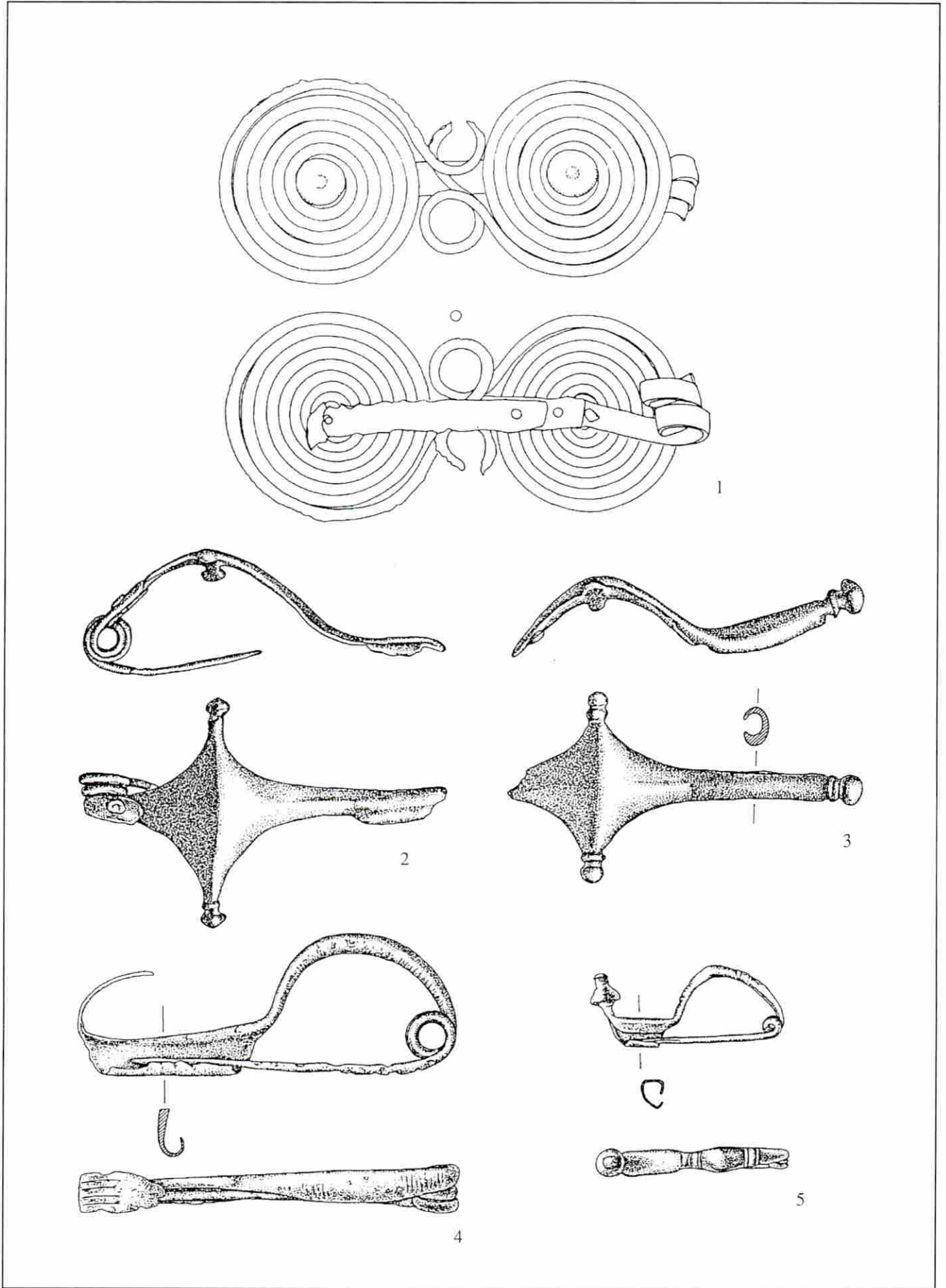


Tabla II., 1-5, Ljubač, 1/1